Samenvatting

Narratieven over ‘kwaadaardige elites’

Zicht op aard, ontwikkeling en duiding

Fiore Geelhoed (EUR) en Jelle van Buuren (LU)



Samenvatting

Aanleiding onderzoek

De afgelopen jaren is de aandacht voor complotnarratieven toegenomen. Dergelijke narratieven zijn zichtbaar geworden in uiteenlopende contexten, waaronder protesten tegen coronamaatregelen, discussies over klimaatbeleid en migratie, en internationale politieke ontwikkelingen. In de Nederlandse veiligheidscontext spreken de AIVD en de NCTV in dit kader van een 'kwaadaardige elite'-narratief om daarmee overtuigingen aan te duiden waarin een kleine, internationale elite zou werken aan een verborgen plan om de wereldbevolking te controleren, te onderdrukken of zelfs te decimeren.

Dit 'kwaadaardige elite'-narratief raakt aan fenomenen die al langer maatschappelijke en wetenschappelijke aandacht krijgen: wantrouwen naar macht, vragen over legitimiteit van instituties, anti-institutionele sentimenten en zogenaamde 'complottheorieën'. Met de opkomst van sociale media en internet, globalisering en recente maatschappelijke crisis en geopolitieke conflicten lijkt de verspreiding en zichtbaarheid van dergelijke narratieven te zijn toegenomen.

Tot op heden ontbrak een gestructureerd overzicht van de grote hoeveelheid en diversiteit aan studies over complotnarratieven waarin elites of kwaadaardige groepen centraal staan. Dit onderzoek heeft als doel die leemte te vullen door het op systematische wijze in kaart brengen van bestaande kennis, trends en blinde vlekken in wetenschappelijke en grijze literatuur. Het onderzoek is uitgevoerd door een onderzoeksteam van de Erasmus Universiteit Rotterdam en de Universiteit Leiden in opdracht van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Datacentrum van het Ministerie van Justitie en Veiligheid.

Onderzoeksvraag en methoden

De overkoepelende onderzoeksvraag die in dit onderzoek centraal stond, luidt:

Wat is er uit binnen- en buitenlandse wetenschappelijke en grijze literatuur bekend over de inhoud, de onderlinge verhouding, de historische achtergronden, de omvang, het groeipotentieel en verklaringen voor de populariteit van het complotnarratief over een 'kwaadaardige elite'- en de onderliggende subnarratieven?

Deze vraag is beantwoord aan de hand van een *scoping review* waarbij in totaal 221 artikelen, boeken, proefschriften en rapporten zijn geanalyseerd,

over deze narratieven wereldwijd, vanuit verschillende disciplines, in vijf verschillende talen en die zijn gepubliceerd tussen 1970 en maart 2025.

Door middel van de *scoping review* kon bestaande kennis over verschillende facetten, kenmerken en factoren van het "kwaadaardige elite-narratief" en de diverse subnarratieven in kaart gebracht worden. Uiteraard heeft dit onderzoek zijn beperkingen. Vanuit overwegingen van haalbaarheid is alleen gebruik gemaakt van digitaal beschikbare literatuur en een beperkt aantal boeken. Ook heeft de focus op literatuur in het Engels, Nederlands, Duits, Frans en Spaans ertoe geleid dat bepaalde taalgebieden, regio's en landen, zoals Aziatische landen, relatief ondervertegenwoordigd zijn. Voorts impliceert een scoping review dat de literatuur *at face value* wordt genomen, waardoor er geen oordeel wordt geveld over de kwaliteit of uitkomsten van onderzoek.

Bevindingen

In deze samenvatting zullen de bevindingen van dit onderzoek worden gedeeld door achtereenvolgens in te gaan op wat de scoping review ons heeft geleerd over: 1) de inhoud en vorm van complotnarratieven over kwaadaardige elites, 2) de subnarratieven en hun onderlinge verhouding, 3) tijd, plaats, ontstaan en historische continuïteit van deze narratieven, 4 hun omvang, groeipotentieel, 5) hun verspreiding en 6) factoren die van invloed zijn op de populariteit van deze narratieven.

1 | Inhoud en vorm narratief

In de meeste door ons geanalyseerde publicaties spreken de auteurs niet in termen van een 'kwaadaardige elite', maar gebruiken zij alternatieve termen. Doorgaans spreken auteurs over complottheorieën of complotnarratieven. 'Kwaadaardige elite'- of 'kwaadaardige groep' narratieven zijn aan te merken als meer concrete verhalen binnen het bredere 'complotnarratief' waarbij de nadruk ligt op de samenzwerende actoren en hun – in dit geval kwaadaardige – agenda. De 'kwaadaardige elite' kreeg in de narratieven historisch vorm in geheime genootschappen zoals de vrijmetselarij en de illuminati en het veronderstelde wereldwijde Joodse complot. Of de actoren daadwerkelijk als elites zijn aan te merken, in de zin van machtige groeperingen, is niet altijd duidelijk op basis van de literatuur; het kan ook gaan om 'kwaadaardige groepen' die door anderen als machtige elite worden gezien, ook al ontbreekt empirische ondersteuning voor dat beeld.

Deze ambiguïteit komt terug in het onderscheid dat gemaakt kan worden tussen complotnarratieven van bovenaf en complotnarratieven van onderop. De kern van het complotnarratief 'van bovenaf' – geheime genootschappen zijn verantwoordelijk voor chaos en revolutie – liet zich als sjabloon makkelijk in elke situatie inpassen waarin elites hun positie bedreigd wisten of hun macht wilden bestendigen of uitbreiden. Complotnarratieven van onderop

worden ingezet door degenen die de heersende macht uitdagen en het publiek proberen te overtuigen van de machinaties van de elite. Een extra complicatie is dat hedendaagse complotnarratieven zich richten tegen veronderstelde elites, terwijl degenen die de complotnarratieven produceren en verspreiden vaak zelf op basis van politieke en economische positie en macht als elite zijn te definiëren.

Wanneer (historische) subnarratieven samensmelten tot zogenaamde super conspiracies ontstaat een narratief dat nog het meeste het idee van "kwaadaardige elite-narratief" reflecteert. Super conspiracies worden in de literatuur beschreven als complotnarratieven waarin nieuwe gebeurtenissen en elementen vanuit verschillende andere complotten zijn geïntegreerd in een overkoepelend complotnarratief. Voorbeelden daarvan zijn de New World Order narratieven, zoals The Great Reset, maar ook QAnon en het narratief van David Icke.

2 | Subnarratieven en onderlinge verhouding

De verschillende subnarratieven in de literatuur zijn te ordenen naar de bedreigingen die ze vormen in de ogen van de verspreiders en aanhangers van zo'n narratief. Deze dreigingen kunnen zich ten eerste richten tegen de menselijke autonomie. Alle in de literatuur genoemde complotnarratieven veronderstellen namelijk het nastreven van bepaalde macht of het inperken van vrijheden van de groepen in de samenleving waartegen de kwaadaardige samenzweerders zich keren. In het soevereine burger-narratief vormt deze dreiging de kern.

Ten tweede biedt de literatuur zicht op religieuze dreigingen. Er zijn twee typen te ontwaren: enerzijds narratieven die een dreiging *vanuit* bepaalde religieuze overtuigingen veronderstellen (bijvoorbeeld het joodse geloof) en anderzijds narratieven die juist op een dreiging *naar* religies wijzen (bijvoorbeeld tegen de islam). Afhankelijk van tijd en plaats zijn verschillende religies daarbij afwisselend als de bedreigde partij of de bedreigende partij aangemerkt.

Een derde categorie dreigingen die in de beschrijvingen van de meeste complotnarratieven te herkennen zijn, betreffen de politieke en economische dreigingen. De economische dreigingen zijn in de literatuur steevast ingekaderd in een politieke context. Soms overheerst de politieke context; denk aan de moord op president Kennedy. Vaak vermengen economische belangen zich met politieke belangen in de strijd om de wereldmacht, bijvoorbeeld conglomeraten van de Big Pharma, het World Economic Forum en mediamagnaten.

Een vierde categorie dreigingen die uit de complotnarratieven in de geanalyseerde literatuur naar voren komt, betreft culturele dreigingen. De actuele narratieven die dergelijke dreigingen centraal stellen, worden in de literatuur getypeerd als extreemrechts en conservatief. Het gaat aan de ene kant om migratie-gerelateerde dreigingen en aan de andere kant om

dreigingen door progressieve of linkse geluiden die worden weggezet als 'woke'. De kwaadaardige elites in deze narratieven zijn de actoren die migratie zouden stimuleren, waaronder de linkse 'elite' die de westerse beschaving om zeep helpt door de deur voor massamigratie open te zetten en zo moedwillig het eigen volk te verraden.

Bedreigingen voor gezondheid en milieu vormen de vijfde categorie. Op het gebied van gezondheid kwamen uit de literatuur narratieven naar voren over het coronavirus, AIDS, 5G, chemtrails, de rol van de farmaceutische industrie en invloedrijke personen en gezondheidsorganisaties. Bedreigingen op het gebied van milieu worden volgens de literatuur juist ontkracht in complotnarratieven. In het bijzonder de klimaatcrisis en stikstofproblematiek zouden bedenksels zijn van een kwaadaardige elite om de bevolking te beheersen.

Een laatste categorie wordt gevormd door technologische of buitenaardse dreigingen. Voor technologische dreigingen wordt in de geanalyseerde literatuur verwezen naar transhumanisme. Transhumanisme is een bestaande beweging die ernaar streeft om de menselijke soort te verbeteren en sterfelijkheid tegen te gaan middels wetenschap en technologie. In complotnarratieven over transhumanisme zouden deze technologische middelen worden ingezet om de bevolking te onderwerpen. Buitenaardse dreigingen kwamen terug in literatuur over de door David Icke genoemde buitenaardse 'reptielen' die als schaduwregering de kwaadaardige elite zouden vormen. Andere narratieven presenteren buitenaardse wezens en het contact daarmee echter als positief, in overeenstemming met een esoterische focus op 'spirituele ontwaking' die deze wezens zouden helpen bevorderen.

In de literatuur over de subnarratieven komen geregeld meerdere dreigingen tegelijkertijd naar voren. Er bestaat dan ook onderlinge overlap en overlap met het narratief over de kwaadaardige elite. Die overlap geldt allereerst voor welke actoren de kwaadaardige elite vormen, wie er het slachtoffer is en wat de agenda is. Bij de kwaadaardige elite zijn er enkele 'usual suspects' die in diverse complotnarratieven terugkeren: de Joden, de illuminati, de vrijmetselaars, de Rockefellers, de Rotschilds, de farmaceutische industrie, regeringsleiders, koningshuizen en invloedrijke personen zoals George Soros en Bill Gates, inclusief verwijzingen naar vaak een of meerdere van deze partijen als 'de Cabal', cultuurmarxisten, moslims, en vluchtelingen. Afhankelijk van tijd en plaats kan de elite ook gevormd worden door imperialistische en koloniale Westerse machten. Vele subnarratieven worden volgens de literatuur gekenmerkt door esoterische elementen, spiritualiteit en religie. Overigens volgt uit de literatuur dat diverse narratieven de elite ofwel '*the real puppetmaster*' en de handlangers onderscheiden. Tot die handlangers worden onderwijs en mainstreammedia gerekend.

Daarnaast zouden 'elites' en 'groepen' elkaar afwisselen in de narratieven. Het heeft er schijn van dat 'kwaadaardige elites' meer dan voorheen complotnarratieven kenmerken, maar ook nu nog richten narratieven zich vaak tegen minderheden die niet een elite vormen. Wel vindt er volgens de

literatuur, vooral in rechtspopulistische varianten, vermenging plaats van elites en minderheden: de linkse elite is onder meer kwaadaardig omdat ze minderheden voorrang geven boven de eigen bevolking. Door de verwevenheid met populisme, dat in de kern een strakke scheiding tussen een kwaadaardige elite en een onschuldig volk postuleert, raakt vanzelf alles wat met de 'elite' wordt geassocieerd – instituties in de brede zin van het woord – ook besmet.

Tevens worden er elites geconstrueerd: groepen die op basis van feitelijke gegevens over politieke en economische macht als elite gezien kunnen worden, presenteren zich als slachtoffer van een geconstrueerde elite wiens macht cultureel-marxistisch bepaald zou zijn en zou liggen in de culturele sector, of in internationale instellingen of de Deep State. Door een beeld op te roepen van een almachtige vijand die uit is op vernietiging van de samenleving, probeert de feitelijk elite de eigen machtspositie verder uit te bouwen. Deze signalering is niet nieuw voor deze tijd: ook historische teksten wijzen er op hoe elites in de loop van de geschiedenis de eigen macht hebben proberen te beschermen door anderen in complotnarratieven als het gevaar aan te wijzen.

3 | Tijd, plaats, ontstaan en historische continuïteit

In de historische analyses binnen de literatuur komen diverse beelden over samenzweringen naar voren uit de Romeinse tijd, de Middeleeuwen tot in latere eeuwen. De van samenzweringen betichte groepen vallen volgens diverse auteurs onder de categorie van minderheden en buitenstaanders, al wordt hun in de narratieven vaak veel macht toegedicht. De complotnarratieven die we vandaag de dag kennen, zouden pas vanaf de late Middeleeuwen zijn ontstaan en in de Renaissance duidelijk te herkennen zijn. Samenzweerders die in de historische studies terugkwamen zijn religieuze en politieke concurrenten, geheime genootschappen en buitenstaanders en migranten. De religieuze groepen die ter sprake kwamen zijn: heidenen, ketters, kruisvaarders, Joden, protestanten, katholieken, jezuïeten. Voorbeelden van politieke tegenstanders die verdacht werden gemaakt zijn de jakobijnen en in de recentere geschiedenis communisten (of bolsjewisten) die vandaag de dag te herkennen zijn in de angst voor 'cultureel marxisme'. De geheime genootschappen zijn de meest invloedrijke groepen die volgens de geanalyseerde teksten een rol zijn blijven spelen tot in hedendaagse complotnarratieven: de vrijmetselarij en de illuminati. Voorts zijn – vergelijkbaar aan het huidige The Great Replacement narratief – buitenstaanders en migranten door de eeuwen heen verdacht gemaakt, vanuit de culturele dreiging die van de migranten uit zou gaan, daardoor in sommige gevallen geholpen door politieke tegenstanders van degenen die zich bedreigd voelden.

In de literatuur wordt het ontstaan van complotnarratieven soms in de context van tijd en plaats besproken. Deze context beïnvloedt wie als

samenzweerders worden gezien en wat hun agenda is. Veelvuldig vindt zowel internationale verspreiding als lokale inkleuring of verknoping plaats.

In de literatuur wordt er voorts op gewezen dat door het internet het geografisch denken in termen van herkomst en daaropvolgende verspreiding van complotnarratieven niet langer alleen afdoende is. Hedendaagse complotnarratieven ontstaan op sociale mediaplatforms en verspreiden zich zo over de wereld. Door de opkomst van de sociale media kunnen complotaanjagers hun boodschappen nu direct afleveren bij bij hun publiek, ongefilterd door de poortwachterfunctie van de traditionele media. Daarnaast maken nieuwe media de 'vijand' zichtbaar en herkenbaar, waardoor de aandacht in complotnarratieven verschoof van vaag omschreven groepen als de vrijmetselaars, naar concrete publieke figuren als hoofdrolspelers in het complot. Nieuwe mediakanalen zouden ook hebben bijgedragen aan een verschuiving van een extrene naar een interne vijand. Hier past echter wel de kanttekening bij dat zogenaamde 'vijfde colonnes' nooit ver weg waren in complotnarratieven en dat 'oudere' vormen van complotnarratieven, waarbij de pijlen vooral worden gericht op minderheden, bepaald niet verdwenen zijn, aldus de literatuur.

De opkomst van sociale mediaplatforms neemt in de literatuur eveneens een belangrijke plek in. Deze opkomst zou complotnarratieven zichtbaarder hebben gemaakt door toegenomen verspreiding met mondiale proporties. Bovendien zijn nieuwe spelers komen boven drijven, zoals influencers. Complotnarratieven zouden ook een aantrekkelijk verdienmodel zijn geworden. Vermengd met humor, ironie en spelelementen zijn complotnarratieven volgens de literatuur op meerdere manieren onderdeel geworden van de moderne cultuur.

4 en 5 | Omvang, groeipotentieel en verspreiding

Omvang en groeipotentieel van complotnarratieven over een kwaadaardige elite zijn lastig op een valide manier te bepalen. In het algemeen wordt in de literatuur niet duidelijk wat onder 'groeipotentieel' kan worden verstaan. Bovendien wijst onderzoek er op dat complotnarratieven niet hermetisch en 'monological' hoeven te zijn en dat de overloop naar reguliere kritiek, culturele interesses of spelbeleving poreus is.

Valide data over omvang en groeipotentieel van complotnarratieven over een kwaadaardige elite ontbreken, omdat er nog weinig methodologische en conceptuele helderheid, laat staan overeenstemming bestaat, over hoe omvang en groeipotentieel gemeten moeten worden. De actuele hausse aan digitaal gestuurd onderzoek op sociale mediaplatforms, levert een rijk informatiebeeld op, maar niet noodzakelijkerwijs antwoord op de vraag naar omvang en groeipotentieel. Wel is er in de literatuur, op basis van ook kwalitatieve analyses, redelijk veel overeenstemming over het feit dat het geloof in complotnarratieven tot de culturele mainstream is gaan behoren en de taal is geworden van invloedrijke actoren met politieke en economische

macht. Deze conclusie wordt soms betwist: er zou juist een lange traditie bestaan van complotdenken door personen met macht en invloed en de huidige complotnarratieven zijn misschien duidelijker zichtbaar, maar daarmee nog niet invloedrijker dan voorheen.

Een andere manier om naar omvang en potentieel te kijken, is vanuit de in de literatuur genoemde condities voor het ontstaan en de verspreiding van narratieven over kwaadaardige elites. Bevorderende condities, zoals maatschappelijke crises en ingrijpende transformaties, een laag vertrouwen in instituties, een alternatieve media-ecologie, (corruptie)schandalen, een sterke internationale rechts-populistische en rechts-radicale beweging die deels het narratief over kwaadaardige elites incorporeert en uitdraagt en een ontologisch onveilig toekomstperspectief, zijn volop aanwezig en vormen een indicator voor de verwachting dat complotnarratieven over kwaadaardige elites in de toekomst verder kunnen groeien. Bevorderende condities zijn ook de fluïditeit en het eclectisch karakter van complotnarratieven: ze incorporeren makkelijk nieuwe gebeurtenissen in hetzelfde kernverhaal.

In de literatuur bestaat nog relatief veel onduidelijkheid over de invloed van complotnarratieven op democratische instituties. Komt het afnemend vertrouwen in de politiek bijvoorbeeld door de verspreiding van complotnarratieven, of ligt het probleem eerder bij de politiek? En hoe wezenlijk zijn de complotnarratieven voor degenen die er waarde aan hechten?

6 | Factoren in verband met de populariteit

Het overkoepelende beeld vanuit de geanalyseerde literatuur is dat een veelheid aan factoren een rol speelt bij de opkomst, verspreiding en populariteit van complotnarratieven. Deze factoren variëren van het niveau van het individu tot de directe sociale omgeving en de bredere maatschappelijke context. Gekeken naar het maatschappelijke niveau, is een indeling mogelijk in factoren rondom de historische context, het bestaan van complexiteit en crises, de politieke en economische context, inclusief de rol van populisme, postmoderniteit en laat-kapitalisme en culturele factoren. In meerdere teksten komt terug hoe zulke ingrijpende veranderingen complotnarratieven voeden door de complexiteit en belevingen van crisis die met die veranderingen gepaard gaan.

Daarnaast signaleren de auteurs van de geanalyseerde teksten nog andere politieke en economische ontwikkelingen die bij complotnarratieven een rol spelen. Deze factoren betreffen in het bijzonder de rol van machtsmisbruik en repressie, een laag bruto nationaal product, beroepsonzekerheid en het handelen van elites in de vorm van corruptie of door het verspreiden van complotnarratieven als strategie om macht te behouden. Dit is ook gerelateerd aan wantrouwen tegen de macht.

In de geanalyseerde teksten is de symbolische functie van complotnarratieven een van de meest genoemde culturele factoren in

verschillende historische en geografische contexten. Deze functie kenmerkt zich door de morele motieven die er in de complotnarratieven liggen besloten en de in religie en cultuur verankerde dualistische denkbeelden. Op momenten van maatschappelijke crisis, zouden complotnarratieven een helder, dualistisch onderscheid tussen goed en slecht bieden die een op morele principes gebaseerde strijd verlangt.

Op het niveau van de groep komen in de geanalyseerde teksten verschillende factoren terug. Deze vallen uiteen in aan de ene kant percepties van marginalisatie en (relatieve) deprivatie en aan de andere kant daarmee verbonden ingroup en outgroup mechanismen die complotnarratieven voeden, waaronder sociale identiteit en belonging. In de literatuur komen op groepsniveau uiteenlopende belevingen naar voren over het verband tussen de bedreiging, marginalisatie en deprivatie van de eigen groep en het geloof in complotnarratieven waarin andere groepen in de samenleving als het problematische zondebok worden geïdentificeerd. Deze gevoelens van dreiging en marginalisatie zijn te verbinden met de constatering van Douglas en Sutton dat er onder veel complotnarratieven historische trauma's en een collectieve angst liggen die zich vertalen naar een sociale identiteit als slachtoffer. De identificatie van een zondebok maakt het niet alleen mogelijk om tegenslagen aan een externe ander toe te schrijven maar ook om het beeld en gevoel over de eigen ingroup te verbeteren. Zo kan dit mechanisme bijdragen aan een positieve groepsidentiteit en aan een gevoel van belonging.

In onderzoek naar complotnarratieven zijn factoren op het niveau van het individu het meest onderzocht. Deze factoren lopen uiteen van persoonlijke kenmerken, emoties, cognitieve factoren en existentiële, epistemische of sociale motieven. Een deel van de literatuur onderzoekt de relatie tussen complotdenken en psychopathologie, die niet conclusief blijkt te zijn. Bij cognitieve verklaringen is de aanname dat degenen die in complotnarratieven geloven, logische denkfouten begaan, zoals attributiefouten of *confirmation bias*. Bij persoonlijkheidstrekken die een verband laten zien met het geloof in complotnarratieven is gekeken naar de rol van sensatie zoeken en de zogenaamde 'dark triad' persoonlijkheidskenmerken, namelijk narcisme, Machiavellisme en psychopathie. Meta-evaluaties hebben echter geen significante resultaten gevonden.

Voor het verband tussen geloof hechten aan complotnarratieven en demografische factoren geldt eveneens dat de uitkomsten tegenstrijdig zijn. Enerzijds is er onderzoek dat wijst op grote heterogeniteit binnen groepen die in complotnarratieven geloven. Daartegenover staat onderzoek dat een verband ziet met gender, opleidingsniveau, sociale positie en politieke oriëntatie.

Onderzoek heeft zich ook gericht op de motieven van aanhangers van complotnarratieven, waarbij drie soorten motieven worden onderscheiden: epistemische, existentiële en sociale motieven. Epistemische motieven verwijzen naar de behoefte aan heldere en duidelijke verklaringen voor ongewenste en ingrijpende gebeurtenissen en ontwikkelingen. Bij existentiële motieven gaat het om de behoefte van mensen om zich veilig en zeker te

voelen en om controle te ervaren in als dreigend ervaren situaties. Sociale motieven gaan om het nastreven van een positief beeld van de eigen groep en voor het individuele niveau een positief zelfbeeld.

Tot slot zijn er eigenschappen van complotnarratieven in de literatuur genoemd die hun voortbestaan helpen begrijpen vanuit de emotionele resonantie die zij bieden met bestaande grieven. Hieruit blijkt bovendien een verband met literatuur waaruit diverse functies van complotnarratieven af te leiden zijn. Samen wijzen deze functies er op dat complotnarratieven onderliggende grieven representeren, grieven die een reële basis kunnen hebben. Dit geldt bijvoorbeeld voor de in deze narratieven besloten kritiek richting machthebbers, die reële vormen van onrechtvaardigheid en tekortkomingen van machthebbers adresseert.

Conclusie

Als antwoord op de onderzoeksvraag kan gesteld worden dat de literatuur wijst op zowel historische continuïteit als verandering in het kwaadaardige elite-narratief. Antisemitische complotnarratieven leven tot op de dag van vandaag voort en worden soms in een nieuw jasje gehesen, zoals het 'nieuwe' complot QAnon dat onder meer refereert aan de oeroude bloedsmaad. Ook pandemieën en ziektes staan garant voor een historische continuïteit van complotnarratieven over kwaadaardige elites of groepen. In zijn algemeen geldt dat crises of ingrijpende sociale transformaties een goede voedingsbodem zijn voor het ontstaan van nieuwe, of heropleving van bestaande complotnarratieven.

Maar er zijn ook verschillen. Volgens de literatuur zijn hedendaagse complotnarratieven meer ambigu en fluïde, en richten zij zich meer dan vroeger op interne vijanden. In het Westen veranderde de invulling van de 'kwaadaardige elite' mede onder invloed van globalisering, de postmoderne cultuur en sociale media: het 'systeem' is de kwade macht die de belangen van het volk doelbewust schaadt. Het 'systeem' krijgt soms naam en rugnummer. Internationale instituten zoals de Verenigde Naties, het World Economic Forum of de EU. Soms is het persoonlijk: families als de Rothschilds, George Soros, of Bill Gates. In landen die in het verleden onder het juk van koloniale mogendheden gebukt gingen, is het kwaadaardige systeem niet zelden de voormalige kolonisator met een imperialistische agenda. Tegelijktijdig zijn er ook nog steeds resten van 'oude' narratieven over minderheden; de Joden zijn nooit ver weg, vluchtelingen vernietigen de cultuur en zijn uit op een machtsovername, de LHBTQ+-gemeenschap en het feminisme vernietigen het gezin. In het populistisch-rechtse discours worden deze smaken met elkaar verbonden. De elite is links, en kwaadaardig omdat ze de belangen van de blanke bevolking verraden. Momenteel is wereldwijd een conservatieve en soms reactionaire beweging in opkomst tegen de ideeën en geloofsartikelen van de Verlichting; de beweging grijpt terug op het romantisch nationalisme, waarin communisten en socialisten,

vrijdenkers, Joden en buitenlanders altijd al de vijanden van bloed, bodem en natie vormden.

In de literatuur komt het thema 'macht' vooral aan bod in historische studies. Daarin is aandacht voor de actoren die complotnarratieven inzetten voor politieke, economische of religieuze doelen en belangen en veel minder aandacht voor allerlei individuele karakteristieken van degenen die meegaan in de narratieven. De verklaring kan zijn dat in historisch materiaal dergelijke data ontbreken. Het kan ook duiden op een dominantie van politieke en wetenschappelijke paradigma's waarin psychologische, individuele verklaringen tegenover onderzoek naar machtsstructuren en -effecten. Dit roept vragen op over de positie van wetenschap ten opzichte van de macht. De paradox is dat complotnarratieven die leemte opvullen: zij wijzen juist op de rol van macht ter verklaring van maatschappelijke problemen. Maar de relatieve afwezigheid van onderzoek naar macht kan ook een reflectie zijn van een veranderende maatschappelijke werkelijkheid waarin de 'macht' moeilijker te lokaliseren is. Vragen naar de rol van macht zouden welkome sturing kunnen bieden aan vervolgonderzoek.

Wat ten slotte in de literatuur veel verondersteld wordt, maar nog weinig empirisch onderzocht en evenmin tot de onderzoeksvragen van deze studie behoorde, is het idee van de schadelijkheid van het geloof in narratieven over een kwaadaardige elite, maar ook van de schadelijkheid van maatschappelijke reacties op deze narratieven. Dit zijn kwesties die nader onderzoek verlangen. Daartegenover staat dat wantrouwen richting de politiek niet per definitie betekent dat de democratische rechtsorde onder druk staat, zo stelde de adviescommissie Versterking Weerbaarheid Democratische Rechtsorde in 2023. Blind vertrouwen is net zo problematisch als blind wantrouwen. Gezonde scepsis is een democratische deugd. Kritische burgers met gering politiek vertrouwen kunnen onder bepaalde voorwaarden een nieuwe impuls geven aan het democratisch proces. Juist de democratische rechtsorde is gestoeld op een zekere mate van wantrouwen, op het inzicht dat macht corrumpeert en daarom altijd tot verantwoording moet worden gedwongen en uitgedaagd door tegenmacht.